

© Гусакова І.В., Коновалов С.В.

УДК: 159.953.2-053.82:159.925.4

Гусакова І.В., Коновалов С.В.

Кафедра нормальної фізіології Вінницького національного медичного університету імені М.І. Пирогова (вул. Пирогова, 56, м. Вінниця, Україна, 21018)

ЕМПАТИЧНІ ЗДІБНОСТІ СТУДЕНТІВ-МЕДИКІВ З РІЗНИМИ ТИПАМИ ТЕМПЕРАМЕНТУ

Резюме. Результати обстеження 270 студентів-медиків вказують на високий відсоток серед них осіб з холеричним (41,48%) та меланхолічним (21,48%) темпераментом і незначну кількість сангвініків (12,59%) та флегматиків (6,30%). Студенти з різними типами темпераменту мають різні емпатичні здібності: емпатія є максимальною у холериків і мінімальною у флегматиків ($p < 0,001$). Зафіксовано позитивний кореляційний зв'язок між екстраверсією та показниками емпатії ($p < 0,001$), а також між рівнем нейротизму та емпатією ($p < 0,01$) обстежених осіб.

Ключові слова: темперамент, емпатія, студенти-медики.

Вступ

Під темпераментом (від лат. temperamentum - узгодженість, співвідношення) розуміють сукупність найбільш стійких індивідуально-психічних особливостей людини, які виявляються в динаміці її поведінки та діяльності [Вітенко, 2008]. Фактично це характеристика індивіда з боку динамічних властивостей його психіки. Проявляється темперамент у стилі діяльності особистості, взаємовідносинах людини в колективі [Лакосина, 2003]. Може позначатися на професійному успіхові [Вітенко, 2008].

Емпатія, у свою чергу, характеризує здатність людини до співчуття і співпереживання (від грец. empatheia - співчуття) [Крилов, 1990]. На відміну від темпераменту, який спадкується і протягом онтогенезу зазнає незначних змін, емпатія - феномен соціально-психологічного походження, формується при взаємодії людини з іншими людьми, тваринами, сприйнятті творів мистецтва [Крилов, Маничев, 2006; Одинцова, Семенова, 2006]. Емпатія є вагомим фактором професійної успішності працівників медичної сфери.

Мета дослідження: проаналізувати специфіку темпераментів сучасних студентів-медиків, оцінити рівень емпатичних здібностей осіб з різними типами темпераменту, встановити наявність (відсутність) зв'язку між зазначеними властивостями особистості.

Матеріали та методи

Обстежено 270 студентів-медиків Вінницького національного медичного університету ім. М.І.Пирогова віком 18-20 років (осіб жіночої статі - 193, чоловічої статі - 77). Для діагностики типу темпераменту використаний тест Г.Айзенка (форма А), для діагностики емпатичних здібностей - тест "Експрес-діагностика емпатії".

Результати. Обговорення

За результатами тесту Айзенка серед 270 обстежених студентів-медиків інтровертів - 104 (38,52±2,96%), екстравертів - 166 (61,48±2,96%). Варто зазначити, що глибоких інтровертів (≤ 5 балів за шкалою інтроверсії-екстраверсії) серед обстежених інтровертів лише 3 (2,88±1,02%), тоді як яскравих екстравертів (≥ 19 балів)

серед усіх екстравертів - 27 (16,27±2,25%, $p < 0,001$). Серед осіб жіночої статі інтровертів - 77 (39,90±3,52%), серед осіб чоловічої статі - 27 (35,06±5,44%, $p > 0,05$). Серед екстравертів дівчат - 116 (60,10±3,52%), осіб-екстравертів протилежної статі - 50 (64,94±5,44%). Середні значення тесту Айзенка представлені у таблиці 1.

Статеві відмінності з боку середніх значень інтраверсії-екстраверсії відсутні. Однак вони спостерігаються з боку іншої властивості - нейротизму: особи жіночої статі мають вірогідно вищий рівень нейротизму, ніж юнаки ($p < 0,01$). Серед обстежених студентів-медиків осіб зі значеннями нейротизму > 12 балів - 183 (67,78±2,84%), ≤ 12 балів - 87 (32,22±2,84%). Осіб з високим рівнем нейротизму (≥ 15 балів) - 133 (49,26±3,04%), з дуже високим рівнем (≥ 19 балів) - 41 (15,19±2,18%), зі значенням ≤ 7 балів - 18 (6,67±1,52%). Статеві відмінності розподілу обстежених студентів-медиків за рівнем нейротизму є вірогідними з боку студентів з низькими значеннями нейротизму: серед юнаків осіб з нейротизмом ≤ 7 балів втричі більше, ніж дівчат (12,99±3,83% проти 4,15±1,44%, $p < 0,01$), а зі значеннями нейротизму ≤ 9 балів - вдвічі більше (19,48±4,51% проти 9,84±2,14%, $p < 0,05$). У той же час серед дівчат 2/3 обстежених мають рівень нейротизму, більший 12 балів (70,98±3,27%, серед юнаків осіб з аналогічними значеннями нейротизму - 59,74±5,59% ($p > 0,05$)). Осіб з високим рівнем нейротизму (≥ 15 балів) серед дівчат - 51,30±3,60%, серед хлопців - 44,16±5,66% ($p > 0,05$), а з дуже високим рівнем нейротизму (≥ 19 балів) - 17,62±2,77% та 9,09±3,28% відповідно ($p > 0,05$).

Перевірка результатів тесту Айзенка за шкалою відвертості засвідчує, що 84,07±2,23% респондентів були відвертими у своїх відповідях на питання тесту. 15,93±2,23% обстежених мають ≤ 5 балів за даною шкалою, що можна пояснити як нещирістю, так і деякою демонстративністю поведінки, орієнтованістю обстежених студентів на соціальне схвалення. Статевих відмінностей з боку середніх значень і розподілу за балами по шкалі відвертості не зафіксовано.

Аналіз емпатичних здібностей сучасних студентів-медиків засвідчує: серед 270 обстежених відсутні осо-

Таблиця 1. Середні значення тесту Айзенка у студентів-медиків.

Показник	Всі обстежені (n=270)	Дівчата (n=193)	Юнаки (n=77)	p
Екстраверсія	13,48±0,23	13,48±0,27	13,49±0,44	>0,05
Нейротизм	14,31±0,24	14,73±0,27	13,27±0,48	<0,01
Відвертість	2,70±0,10	2,76±0,12	2,56±0,20	>0,05

Таблиця 2. Середні значення емпатії у студентів-медиків.

Показник (у балах)	Всі обстежені (n=270)	Дівчата (n=193)	Юнаки (n=77)	p
Емпатія, сумарне значення	65,79±0,52	67,23±0,60	62,17±0,89	<0,001
Емпатія з батьками	13,21±0,15	13,45±0,17	12,62±0,31	<0,05
Емпатія з тваринами	9,57±0,16	9,78±0,21	9,06±0,23	<0,05
Емпатія зі старими людьми	11,80±0,14	11,81±0,16	11,77±0,25	>0,05
Емпатія з дітьми	9,74±0,17	9,98±0,19	9,13±0,36	<0,05
Емпатія з героями художніх творів	9,57±0,16	10,12±0,19	8,18±0,27	<0,001
Емпатія з малознайомими незнайомими людьми	12,07±0,16	12,20±0,19	11,75±0,30	>0,05

Таблиця 3. Розподіл обстежених студентів-медиків за типами темпераменту.

Тип темпераменту	Всі обстежені (n=270)	Дівчата (n=193)	Юнаки (n=77)	p
Холерики	112 (41,48%)	82 (42,49%)	30 (38,96%)	>0,05
Сангвініки	34 (12,59%)	17 (8,81%)	17 (22,08%)	<0,01
Флегматики	17 (6,30%)	10 (5,18%)	7 (9,09%)	>0,05
Меланхоліки	58 (21,48%)	46 (23,83%)	12 (15,58%)	>0,05
Змішаний тип	49 (18,15%)	38 (19,69%)	11 (14,29%)	>0,05

би з низьким та дуже низьким рівнем емпатії. Середні значення емпатії зафіксовані у 102 обстежених (37,78±2,95%), високі - у 155 осіб (57,41±3,01%), дуже високі - у 13 осіб (4,82±1,30%). Статевий розподіл емпатичних здібностей виглядає наступним чином: серед дівчат 69,43±3,32% осіб має високий (63,73±3,46%) або дуже високий (5,70±1,67%) рівень емпатії, середній рівень емпатії має місце лише у 30,57±3,32% дівчат, тоді як серед юнаків більше половини обстежених має середній рівень емпатії (55,84±5,66%), а осіб з високими (41,56±5,62%) або дуже високими (2,60±1,81%) значеннями емпатії - 44,16±5,66% (p<0,001).

Середні значення емпатії за 6 діагностичними шкалами представлені у таблиці 2.

Варто зазначити, що максимальною емпатія є по відношенню до батьків (13,21±0,15 балів) і, як не дивно, до незнайомих та малознайомих людей (12,07±0,16 балів), мінімальною - по відношенню до тварин (9,57±0,16 балів) та героїв художніх творів (9,57±0,16 балів). Так, здатність відчувати емоційний стан своїх

батьків є високою (30,74±2,81%) і дуже високою (32,22±2,84%) у 62,96±2,94% обстежених і середньою лише у 37,04±2,94%. Осіб з низькими значеннями емпатії за цією шкалою не виявлено. У той же час емпатія з тваринами у 85,93±2,12% обстежених є середньою, у 7,04±1,56% - високою і у 6,30±1,48% - дуже високою. Низький рівень емпатії з тваринами має місце у 0,74±0,52% обстежених. Аналогічні значення отримані і для емпатії з героями художніх творів: середні значення виявлені у 84,44±2,21% студентів-медиків, високі і дуже високі - у 8,89±1,73% та 4,82±1,30% осіб, відповідно, низькі - у 1,85±0,82% обстежених. Емпатія з дітьми у 81,11±2,38% студентів-медиків є середньою, у 3,33±1,09% осіб - низькою, у 13,70±2,09% - високою і у 1,85±0,82% - дуже високою. У 81,11±2,38% обстежених спостерігається середній рівень емпатії по відношенню до осіб похилого віку, у 13,70±2,09% та 1,85±0,82% обстежених студентів - відповідно, високий та дуже високий рівень, а у 3,33±1,09% осіб - низький. Здатність відчувати емоційний стан малознайомих (незнайомих) людей є середньою у 57,78±3,01% студентів-медиків, високою - у 23,70±2,59%, дуже високою - у 18,15±2,35% осіб і лише у 0,37±0,37% осіб - низькою.

Спостерігаються статеві відмінності проявів емпатії (див. таблицю 2). У дівчат є вірогідно вищою емпатія з батьками (p<0,05), тваринами (p<0,05), дітьми (p<0,05), героями художніх творів (p<0,001). Загальний рівень емпатії у дівчат також перевищує показник юнаків (67,23±0,60 балів проти 62,17±0,89 балів, p<0,001).

Привертає увагу наступний факт: зростання екстраверсії обстежених осіб супроводжується зростанням їх емпатичних здібностей. Так, загальний рівень емпатії явних інтровертів (≤9 балів за шкалою екстраверсії) становить 64,13±1,08 балів і планомірно зростає до значення 71,00±1,75 балів у яскравих екстравертів (≥19 балів) (p<0,001); емпатія з тваринами у явних інтровертів дорівнює 9,19±0,39 балів, у яскравих екстравертів - 10,88±0,60 балів (p<0,05). Зростає і емпатія з людьми похилого віку (у явних інтровертів - 11,08±0,26 балів, а у яскравих екстравертів - 12,59±0,43 балів, p<0,01). Емпатія з дітьми збільшується з 8,79±0,35 балів до 10,67±0,48 балів (p<0,01), а емпатія з малознайомими людьми - з 11,94±0,36 до 13,81±0,51 балів (p<0,01). Таким чином, зазначена тенденція є вірогідною для загального показника емпатії (p<0,01), емпатії з тваринами (p<0,05), з людьми похилого віку (p<0,01), дітьми (p<0,01) та малознайомими людьми (p<0,01). Підтвердженням цьому слугує позитивний кореляційний зв'язок, який виявлений між екстраверсією та показниками емпатії, зокрема, між екстраверсією та загальним рівнем емпатії ($r_{xy}=0,24$, p<0,001), між екстраверсією та емпатією з тваринами ($r_{xy}=0,24$, p<0,001), з людьми похилого віку ($r_{xy}=0,25$, p<0,001), з дітьми ($r_{xy}=0,22$, p<0,01), з малознайомими людьми ($r_{xy}=0,16$, p<0,01). Порівняння середніх значень емпатії у осіб з різними значеннями

Таблиця 4. Емпатичні здібності студентів-медиків з різними типами темпераменту.

Показник (у балах)	Флегматики (n=17)	Меланхоліки (n=58)	Сангвініки (n=34)	Холерики (n=112)
Емпатія, сумарне значення	58,65±1,47	65,16±0,99	65,26±1,26	67,25±0,82
Емпатія з батьками	12,29±0,52	13,74±0,29	12,24±0,47	13,08±0,23
Емпатія з тваринами	9,12±0,52	9,10±0,35	9,62±0,34	10,01±0,29
Емпатія зі старими людьми	10,41±0,40	11,28±0,25	12,21±0,35	12,23±0,23
Емпатія з дітьми	8,00±0,71	9,12±0,31	10,41±0,50	9,94±0,26
Емпатія з героями художніх творів	7,82±0,48	10,09±0,37	8,79±0,39	9,92±0,27
Емпатія з мало-знайомими людьми	11,29±0,62	12,00±0,32	12,00±0,41	12,37±0,26

нейротизму засвідчує аналогічну тенденцію (зростання нейротизму супроводжується зростанням емпатії), однак дана тенденція спостерігається лише стосовно загально-го рівня емпатії ($p < 0,01$), емпатії з батьками ($p < 0,001$) та з героями художніх творів ($p < 0,001$). При збільшенні нейротизму від значень ≤ 7 балів до значень ≥ 19 балів (за шкалою нейротизму тесту Айзенка) загальний рівень емпатії збільшується з 63,17±1,66 балів до 68,63±1,22 балів ($p < 0,01$), емпатія з батьками - з 11,06±0,54 до 13,80±0,37 балів ($p < 0,001$), а емпатія з героями художніх творів - з 8,06±0,43 до 11,22±0,45 балів ($p < 0,001$). Наявність позитивного кореляційного зв'язку спостерігається саме між нейротизмом та вказаними проявами емпатії (r_{xy} між нейротизмом та загальним рівнем емпатії становить $r_{xy} = 0,19$, $p < 0,01$; між нейротизмом та емпатією з батьками $r_{xy} = 0,15$, $p < 0,05$; між нейротизмом та емпатією з героями художніх творів $r_{xy} = 0,33$, $p < 0,001$). Ступінь кореляції екстраверсії з параметрами емпатії є вагомішою, ніж ступінь кореляції нейротизму з різними проявами емпатії.

Співставлення результатів тесту Айзенка за шкалами "інтроверсія-екстраверсія" та "стабільність-нейротизм" у кожного обстеженого дозволило виявити перевагу проявів того чи іншого темпераменту (табл. 3).

Серед обстежених переважають холерики - 41,48±3,0%, вдвічі менше меланхоліків (21,48±2,50%), і лише 12,59±2,02% сангвініків та 6,30±1,48% флегматиків. Змішаний тип темпераменту виявлений у 18,15±2,35% студентів. Статеві відмінності мають місце лише з боку кількості сангвініків, яких серед юнаків вірогідно більше, ніж серед дівчат (22,08±4,73% проти 8,81±2,04%, $p < 0,01$).

Приймаючи до уваги вищевказані тенденції зростання емпатії паралельно зі збільшенням екстраверсії та нейротизму, можна припустити, що особи з високою екстраверсією та нейротизмом (тобто холерики) матимуть значно вищі показники емпатії, ніж інтроверти з низьким рівнем нейротизму (флегматики). Результати визначення емпатичних здібностей у студентів-медиків з різними типами темпераменту наведені у таблиці 4.

Дійсно, у холериків загальний рівень емпатії є максимальним (у порівнянні з іншими типами темпераменту) і вірогідно вищим, ніж у флегматиків ($p < 0,001$). Крім того, холерики вирізняються максимальними значеннями емпатії з тваринами, людьми похилого віку та з малознайомими (незнайомими) людьми. Загальний рівень емпатії флегматиків є мінімальним і вірогідно нижчим, ніж у холериків ($p < 0,001$), сангвініків ($p < 0,01$) та меланхоліків ($p < 0,001$). До того ж у флегматиків спостерігаються найнижчі значення емпатії з людьми похилого віку, дітьми, героями художніх творів та малознайомими людьми. Емпатія з батьками є максимальною у меланхоліків, мінімальною - у сангвініків ($p < 0,01$), а емпатія з дітьми найбільша у сангвініків і найнижча у флегматиків ($p < 0,01$). Вірогідних відмінностей з боку середніх значень емпатії з малознайомими людьми між групами осіб з різними темпераментами не зафіксовано, тоді як вірогідні міжгрупові відмінності з боку інших шкал емпатії мають місце.

Висновки та перспективи подальших розробок

1. Серед обстежених студентів-медиків переважають особи з темпераментом холерика (41,48±3,00%) та меланхоліка (21,48±2,50%), тоді як кількість сангвініків (12,59±2,02%) та флегматиків (6,30±1,48%) незначна.
2. Сучасні студенти-медики мають сформовані емпатичні здібності, що є прогностично благоприємним фактором їх майбутньої професійної діяльності.
3. Зафіксовані статеві відмінності емпатії - емпатичні здібності осіб жіночої статі вірогідно вищі, ніж осіб чоловічої статі (як з боку загального рівня емпатії, так і з боку окремих проявів емпатії, зокрема емпатії з батьками, тваринами, дітьми, героями художніх творів. Крім того, вірогідні відмінності спостерігаються з боку кількості осіб з темпераментом сангвініка, яких серед дівчат менше, ніж серед юнаків ($p < 0,01$).
4. Студенти-медики з різними типами темпераменту мають різні емпатичні здібності: емпатичні здібності холериків є максимальними, тоді як у флегматиків спостерігаються найменші значення емпатії.

Перспективним є моніторинг та м'яка корекція емпатичних здібностей студентів-медиків під час навчання у вищому медичному закладі.

Список літератури

Вітенко І.С. Основи психології / І.С. Вітенко. - 256 с.
 ко. - Вінниця: Нова книга, 2008. - Крылов А.А. Практикум по общей, экспери-

ментальной и прикладной психологии / под ред. А.А. Крылова, С.А. Маниче-

ва.- СПб.: Питер, 2006.- 560 с.
Крылов А.А. Практикум по экспериментальной и прикладной психологии / под ред. А.А. Крылова. - Л.: Изд-во Ленинградского университета, 1990. - 272 с.
Лакошина Н.Д. Клиническая психология / Н.Д. Лакошина. - М.: МЕДпресс-информ, 2003. - 416 с.
Одинцова М.А., Семенова Е.М. Сравнительный анализ эмпатийных способностей студентов-экономистов и студентов-психологов / М.А. Одинцова, Е.М. Семенова // Психология в вузе. - 2006. - № 4. - С. 32-48.

Гусакова И.В., Коновалов С.В.

ЭМПАТИЧЕСКИЕ СПОСОБНОСТИ СТУДЕНТОВ-МЕДИКОВ С РАЗНЫМИ ТИПАМИ ТЕМПЕРАМЕНТА

Резюме. Результаты обследования 270 студентов-медиков указывают на высокий процент среди них лиц с холерическим (41,48%) и меланхолическим (21,48%) типами темперамента и незначительное количество сангвиников (12,59%) и флегматиков (6,30%). Студенты с разными типами темперамента имеют разные эмпатические способности: эмпатия максимальна у холериков и минимальна у флегматиков ($p < 0,001$). Выявлена позитивная корреляция между экстраверсией и показателями эмпатии ($p < 0,001$), а также между уровнем нейротизма и эмпатией ($p < 0,01$) обследованных.

Ключевые слова: темперамент, эмпатия, студенты-медики.

Gusakova I.V., Kononov S.V.

THE EMPATHIC ABILITIES OF MEDICAL STUDENTS WITH DIFFERENT TYPES OF TEMPERAMENT

Summary. The results of 270 medical students' investigation point out the high percent of persons with choleric (41,48%) and melancholic (21,48%) temperament and small quantity of persons with sanguinic (12,59%) and phlegmatic (6,30%) temperament among them. Students with different types of temperament have different empathic abilities: empathy is maximal in persons with choleric temperament and minimal in persons with phlegmatic temperament ($p < 0,001$). The positive correlation is fixed between extraversion and empathy ($p < 0,001$) also between level of neurotism and empathy ($p < 0,01$) in inspected persons.

Key words: temperament, empathy, medical students.

Стаття надійшла до редакції 27.02.2012 р.

© Сергета І. В., Мостова О. П., Шаюк А. В.

УДК: 613.86:373.5-057.87

Сергета І. В., Мостова О. П., Шаюк А. В.

Вінницький національний медичний університет імені М. І. Пирогова (вул. Пирогова, 56, м. Вінниця, Україна, 21018)

ШКІЛЬНА ТРИВОЖНІСТЬ СУЧАСНИХ УЧНІВ ТА ЇЇ ПРОВІДНІ КОРЕЛЯТИ: ГІГІЄНІЧНА ОЦІНКА, ШЛЯХИ КОРЕКЦІЇ

Резюме. В ході проведених досліджень встановлені особливості формування провідних корелят шкільної тривожності учнів у віці 14-17 років, визначені основні напрямки корекції виявлених зрушень.

Ключові слова: учні, шкільна тривожність, гігієнічна оцінка

Вступ

Важливе місце у структурі тривожнісних рис особистості посідають не лише такі фундаментальні їх характеристики, як ситуативна і особистісна тривожність, але й цілий ряд тривожнісних проявів, обумовлених здійсненням окремих видів повсякденної діяльності, і, насамперед, здійсненням професійної діяльності у дорослому житті, навчальній діяльності - у дитячому і підлітковому віці. Отже, виникає суттєва потреба у поглибленому вивченні такої складової тривожнісних проявів, як шкільна тривожність, що являє собою окрему форму проявів емоційного неблагополуччя дівчат і юнаків та відзначається як хвилювання і підвищене занепокоєння в навчальних ситуаціях, очікування необ'єктивно поганого та неважливого ставлення до себе і негативної оцінки з боку педагогів, однолітків, батьків [Сергета, Бардов, 1997; Полька, Сергета, 2012].

Оцінка загального рівня шкільної тривожності надає можливість визначити якісну своєрідність переживання тривожності, що безпосередньо пов'язана з різними галузями шкільного життя та має безпосередній взаємозв'язок з таким поняттям, як "дефіцитарна інтеракція вчителя і учня", в основі якого, сприяючи втраті тісного за-

лучення учнів у взаємодію з учителем і формуючи емоційну ізоляцію та тривожне занепокоєння окремих школярів, які перебувають в учнівському колективі, знаходиться переживання суб'єктивної відокремленості [Поноренко, Моисеева, 2000; Руденский, 2004].

Трактуювання тривожності як емоційної проекції адаптаційного конфлікту і деструктивних наслідків дефіцитарних інтеракцій учня з учителем і, таким чином, інтегрального індикатора дефіцитарності інтерактивної системи освіти дозволяє розкрити взаємозалежність міжособистісних відносин (інтерсуб'єктний фактор) і внутрішньоособистісного конфлікту (інтрасуб'єктний фактор) у формуванні динамічних характеристик дефекту соціалізації особистості учня в освітньому процесі школи [Руденский, 2006; Проскура та ін., 2007].

Основним джерелом тривожності в інтерактивній системі освіти є несхвалення вчителем учня та його особистості як соціально- і навчального-значущої особи. Несхвалення як інструмент педагогічного управління соціалізацією учня в інтерактивній системі освіти відіграє визначальну роль у розвитку самосвідомості. І перш за все такого його продукту, як власна концепція форму-